

καδημία. Μίλησε για τὸ ἔργο τῆς κοντέσας de Noailles⁽¹⁾, πού εἶχε πεθάνει λίγο πρωτύτερα, ἀφοῦ μὲ τὸ τραγούδι τῆς — τὸ θυμίζουμε πάλι — ξαναζωντάνεψε τὸν πατροπαράδοτο ρωμαντισμὸ τῶν Οὐγκῶ και τῶν Λαμαρτινῶν μὲ νέα χορδὴ τῆς Λύρας⁽²⁾. Καὶ μιλώντας ὁ Ποιητὴς γιὰ τὴν πνευματικὴ του ἀδερφή, τὴν κοντέσσα, δὲ μπορούσε νὰ κρατήσῃ τὴν ὁλόψυχη συγκίνησή του. Ἐπειτα ἀπὸ μερικὲς ἡμέρες, ὁ Ποιητὴς ἀρρώστησε γιὰ πάντα «μέχρι θανάτου»!

Τὴ λατρεία τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ τοῦ ἔργου του εἶχαν πατροπαράδοτη κληρονομία καὶ τὰ δύο παιδιά τοῦ Κωστάκη Κατσιμπαλή, ἡ Καλυψὼ κι' ὁ Γιώργος. Ἡ Καλυψὼ, «ὁμορφος κόσμος ἠθικὸς ἀγγελικὰ πλάσμενος», μὲ τὴν ποιητικὴ διάθεση καὶ τὸ κριτικὸ πνεῦμα, νέα, ἀγνή κι' ὠραία, γλήγορα μᾶς ἄφησε κι' ὁ Ποιητὴς⁽³⁾ τὴν ἐμφορολόγησε ἀπὸ καρδιάς, ὅπως τὴν εἶχε τραγουδήσει μὲ τὴν ἴδια ἐγκαρδιότητα ἀπάνω στὴν πρώτη τῆς ἀνθήση.

Κ' ἦταν γραπτὸ τοῦ Ποιητῆ νὰ νεκρολογήσῃ καὶ τὸν πατέρα τῆς Καλυψῶς, τὸν παλιό του φίλο, πὸ πέθανε στὸ Παρίσι τὴν Ἀνοιξὴ τοῦ 1937:

«Κωστ. Κατσιμπαλῆς

Τὸ τέλος τοῦ Κωστ. Κατσιμπαλή, πὸ εἶτανε πραγματικὰ μιὰ ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία τῆς ἀθηναίας κοινωνίας, δὲν ἐθλίψε μόνο ὅλους ἐκείνους πὸ τὸν ἐγνώριζαν καὶ τὸν ἀγάπησαν «γιὰ τὴν καλωσύνη του, τὴν εὐγένεια καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια πὸ ξεχωρίζανε τὸν πραγματικὸ εὐπατρίδη», καθὼς ἐσημείωσε χτὲς τὸ φύλλο τοῦ «Ἐλευθέρου Βήματος»⁽⁴⁾, καὶ ὅσους ξεχωριστὰ τὸν ἐβλέπανε γιὰ τὰ σπάνια προτερήματα πὸ τοῦ διακρίναν οἱ πιστοὶ καὶ φίλοι τῆς φιλολογίας καὶ τοῦ θεάτρου' ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα ἐθλίψεν ὅσους παρακολουθοῦσαν τὸν ἔρωτά του καὶ τὴν ἀφοσίωση πρὸς κάποια πρόσωπα στεφανωμένα εὐλαβικὰ ἀπὸ τὴ

(1) «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. Η' (1933), σελ. 94-103. Πρβλ. καὶ Π. Κ. Κατσιμπαλή, Βιβλιογραφία Κωστῆ Παλαμᾶ, Α', σελ. 9, ἀριθ. 54, 10, ἀριθ. 58, 11, ἀριθ. 64.

(2) Πρβλ. παραπάνω, σελ. 100α.

(3) Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι, ἐγδ. Β', σελ. 186-188.

(4) Ἄρθρο τοῦ Σπύρου Μελᾶ (;) πρβλ. παραπάνω σελ. 100α, ὑπόσημ. 4.

λατρεία πρὸς τὴν ποίηση. Αὐτὴ τὴ στιγμὴ μοῦ ἔρχεται στὴ μνήμη ἡ δόξα μιᾶς μεγάλης ποιήτριας, τῆς Ἄννας Νοάγιε, πὸ συχνὰ τὸ μνημόνευε τ' ὄνομά της καὶ μαζί της ἀλληλογραφοῦσε. Καὶ ὅσο κι' ἂν δὲν μπορῶ νὰ παραβληθῶ μὲ τὴ φήμη ἐκείνης, ὅσο κι' ἂν εἶναι μετριώτερο στὴν ὑπόστασή του, καὶ τὸ δικό μου τ' ὄνομα' γιὰτὶ ἡ τιμὴ πὸ ἐδειχνε πρὸς ἐμένα καὶ αὐτὸς ὡς τις στερνές του ἡμέρες καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Κατσιμπαλή εἶναι καὶ τοῦτο δόξα⁽¹⁾.

Κωστῆς Παλαμᾶς.»

Τοῦ φίλου μου Γιώργου Κ. Κατσιμπαλή οἱ ὑπηρεσίες του γιὰ τὴς παλαμικὲς σπουδὲς πρέπει νὰ γίνον ἀντικείμενο μιᾶς ξεχωριστῆς μελέτης. Ἀναθρεμμένος ὁ Γιώργος μὲ τὴς ἀρκαδικὲς παραδόσεις, τὴς ἱερές μας, παλληκάρι (τό δειξε στὴ Μικρασία κι' ἄλλοῦ καὶ τότες κ' ἔπειτα), μορφωμένος καὶ σ' εὐρωπαϊκὰ κέντρα, ἔζησε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλονε μέσα στὴν περικυκλωσιὰ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, ἐβύζαξε — θά λεγα — ἀπὸ τὸ γάλα του. Ζέρει πολλὰ μυστικὰ τοῦ τραγουδιοῦ του' καὶ τὸ θησαυρὸ δὲν κρατᾶ γιὰ τὸν ἑαυτό του, ὅπως οἱ φιλόγυροι, μὰ τὰ προσφέρει μεγαλόψυχα στὸ βωμὸ τῆς Φιλολογικῆς Ἐρευνας. Δὲ μπορῶ τώρα, διαβαστή μου, — ὅπως ἤθελα, — νὰ σοῦ ἱστορήσω πλατιά - φαρδιά τί ὁ Γιώργος γιὰ τὴ διάδοση καὶ μελέτη τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου καὶ δώ, στὴν πατρίδα μας, καὶ σ' ὅλον τὸν ἄλλο κόσμον μὲ παραδειγματικὴ αὐθυσία ἔκαμε. Ἐνα σοῦ λέω, διαβαστή μου, καὶ νὰ μὲ πιστέψης: *Στὸ μεγάλο ναὸ τῆς Παλαμολατρίας, ὁ Γ. Κ. Κατσιμπαλῆς εἶναι ὁ ἐκλεχτὸς πρωθιεράρχης μας, πὸ θὰ μείνη καὶ μελλοντικὰ ἀχώριστος ἀπὸ τὸ αἰώνιο παλαμικὸ ἔργο. Τὸν καμαρώνω καὶ τὸν τρισμακαρίζω!*

Ὁ Κ. Χρηστομάνος, ἡ Νέα Σκηνὴ κι' ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. — Ἐπειτ' ἀπὸ πολὺχρονο ξενιτεμὸ, στὰ 1900, ξαναγύρισε ὀριστικὰ στὴν Ἀθήνα ὁ Ἀθηναῖος Κωσταντῖνος Χρηστομάνος, πὸν κρατοῦσε ἀπὸ τὸν πατέρα του ἀπὸ μιὰ βυζαντινὴ οἰκογένεια τοῦ Μελένικου (τῆς Μακεδονίας) κι' ἀπὸ τὴ μητέρα του κρατοῦσε ἀπὸ Βαυαροὺς κι' ἀπὸ τοὺς Μπενιζέλους καὶ τοὺς Παλαιολό-

(1) «Ἐλεύθερον Βῆμα» 21 τοῦ Μάρτη 1937.

γους τῆς Ἀθήνας. Ἐφυγε ἀπὸ δῶ ὁ μακαρίτης Χρηστομάνος στὰ 1887, γιὰ νὰ σπουδάσῃ στὴ Βιέννη γιαντρός, καὶ γύρισε στὴν Ἀθήνα μὲ δάφνες ἱστορικοῦ, ἐραλδιστῆ, λογοτέχνη κ' αἰσθητικοῦ. Στὴ Βιέννη εἶχε καὶ στὴν αὐλικὴ κοινωνία ζηλευτὴ φήμη ἀποχτήσῃ καὶ στοὺς φιλολογικοὺς κύκλους μιὰ θέση κερδίζει, παρουσιάζοντας κι' ἄλλα πολλὰ λογοτεχνήματα καὶ τὴν ποιητικὴν του συλλογὴν «Ὀρφικὰ τραγούδια»⁽¹⁾, πού δυνάμωσαν τὴ νεογερμανικὴ συμβολιστικὴ σχολή. Στὴν Ἑλληνικὴ πατρίδα του ξαναγύριζε μὲ μεγάλα καλλιτεχνικὰ ὄνειρα ὁ σακατεμένος κι' ὁμορφοπρόσωπος, ὁ ὄνειροπόλος καὶ ρεαλιστῆς, ὁ μεγαλόπρεπος καὶ μικρολόγος, ὁ περήφανος καὶ ταπεινός, ὁ ζωηρός καὶ μισοπεθαμένος, ὁ ἀνοιχτοχέρης καὶ φιλάργυρος, ὁ προοδευτικὸς καὶ μεσαιωνικός, ὁ πλάστης καὶ χαλαστής, ὁ ἀπλὸς κι' ἀνάμειχτος, ὁ φίλος μου ὁ ἀγαπητός, κι' ὁ τρομερὸς ἀντίμαχός μου Κωνσταντῖνος Χρηστομάνος⁽²⁾. Καὶ τὸ μεγαλύτερο ὄνειρο, πὺν κυνήγησε ὁ πολύξερρος Ἀθηναῖος αὐτός, ὁ πολυταξιδεμένος στὸν κόσμον τῶν ἔργων καὶ τῶν ἰδεῶν, ἦταν ἡ ἀναγέννησις τῆς δραματικῆς ποίησης καὶ τῆς σκηνηκῆς τέχνης στὸν τόπον πὺν γεννήθησαν καὶ τὸν ἐδόξασαν. Κ' οἱ πρῶτοι, πὺν ἑομολογήθηκα τὰ σχέδιά του ὁ κυνηγητῆς τοῦ μεγάλου ὄνειρου, ἦταν ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς κι' ὁ Δημ. Γρ. Καμπούρογλους. Βραδύτερα κι' ἄλλους πέντε λογοτέχνες κέρδιζε ὁ ἰδρυτῆς τῆς νεοαθηναϊκῆς Θυμέλης γιὰ τὰ μεγάλα σχέδιά του. Γιὰ τὰ σχέδια τοῦτα εἶχε πολλές ἐσωτερικὲς ἐπιφυλάξεις ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, γνωρίζοντας τὸν ἑλληνικὸ λαὸ καὶ τὴν ἀθηναϊκὴν κοινωνία πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὸν ἀριστοκράτη Χρηστομάνον, τὸν τιμημένο καὶ μὲ τὸν τίτλον τοῦ ἀυστριακοῦ βαρῶνου! Κεῖνον πὺν δὲν ἄρεσε καθ' ὅλου στὸν Ποιητῆ, ἦταν οἱ δικτατορικοὶ τρόποι τοῦ Κ. Χρηστομάνου κ' ἡ ἀνυπόφορη γιὰ ὅλους μας ἀφάνταστη ματαιοδοξία του. Ὁ Ποιητῆς ὁμως, κρατώντας ὅλες τῆς ἐπιφυλάξεις του γιὰ τὸν ἑαυτὸν του, μ' ἀκράτητο ἐνθουσιασμὸ χαιρέτισε τὰ καλλιτεχνικὰ σχέδια τοῦ ὄνειροπόλου Χρηστομάνου καὶ μ' ὅλην του τὴν ψυχὴν τὰ εὐχῆθηκε, ὅσο κι'

ἂν δὲν πίστευε πὺς μποροῦν πέρα γιὰ πέρα νὰ προκόψουν. Πρῶτα-πρῶτα ἤθελε ὁ Κ. Χρηστομάνος νὰ δημιουργήσῃ ἕνα νέο Θέατρο, σ' ἀνώτερη τέχνη καὶ σὲ μιὰ διαλεχτὴ πνευματικώτερη κοινωνία ἀφιερωμένο· σύγκαιρα ἤθελε ν' ἀνοίξῃ μιὰ δραματικὴ σχολή, μὲ πρωτόσκολο τὸν ἑαυτὸν του, γιὰ νὰ μορφώσῃ ἠθοποιούς ἀξιους γιὰ τὸν ὑψηλὸ προορισμὸν τους. Ὁ νέος Θεσπις ὠνόμασε τὸν καινούργιον θεατρικὸν ὀργανισμὸν «Νέα Σκηνή» καὶ τοὺς ἠθοποιούς τοὺς ὠνόμασε «μύστες». Στῆς 27 Φεβρ. 1901, τὸ πρῶτον, στὴν «κόγχην τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου», ὁ Κ. Χρηστομάνος γιόρτασε τὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια τῆς «Νέας Σκηνῆς» μαζί μὲ τοὺς συνιδρυτῆς τῆς αὐτοῦ ἦταν: Κωστῆς Παλαμᾶς, Δημήτριος Κακλαμάνος, Γεώργ. Στρατήγης, Γιάννης Βλαχογιάννης, Δημ. Γρ. Καμπούρογλους, Παῦλος Νιρβάνας, Λάμπρος Πορφύρας (= Δημ. Σύψωμος). Αὐτοὺς μόνον ὁ ἱεροφάντης τῶν μυστῶν εἶχε διαλέξει γιὰ πρῶτους συνεργάτες στ' ἀντίκρουσμα τοῦ μεγάλου ὄνειρου του κι' αὐτοὺς μόνον κάλεσε στὴν «Κόγχην τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου» γιὰ ν' ἀκούσουν ἐκεῖ τὸν ἐγκαινιαστικὸν λόγον τῆς «Νέας Σκηνῆς». Ὁ λόγος του ἦτανε σὲ τορνευτὴ καθαρεύουσα⁽¹⁾. «Ἡ φωνὴ — γράφει ὁ Παῦλος Νιρβάνας⁽²⁾ — πὺν χαϊδεύει τὸν ἡσυχον ἀέρα τοῦ ἱεροῦ τόπου, δὲν ταραῖζει τῆς σκιῆς, πὺν πλανῶνται ἀπάνω σὲ ἀρχαῖα μάρμαρα, στὴν αὐθάδεια τῆς ζωῆς. Φαίνεται σὰν ν' ἀνεβαίνῃ κι' αὐτὴ ἀπ' τὰ βάθη τοῦ ἀρχαίου λογίου, μὲ τὸ σιγαλὸν σάλεμα τῆς Περσεφόνης, πὺν προβάλλει ἀπ' τὰ ὑποχθόνια, γιὰ νὰ φέρῃ τὸ μήνυμα μιᾶς νέας Ἀνοίξης. Μὲ ὑπέροχα λόγια [ὁ Κωνσταντῖνος Χρηστομάνος] ζωγραφίζει τὸ ἀρχαῖον δράμα καὶ ὄνειρεῖται τὴν ἀναγέννησιν τοῦ νέου θεάτρου. Φεύγουμε ὅλοι μὲ τὰ κεφάλια σκυφτά, σὰν κατόπιν ἀπὸ ἱεροπραξία. Τὴν ἄλλη ἡμέρα, ὅλες οἱ ἐφημερίδες μιλοῦν γιὰ τὸ ὄνειρον τῆς «κόγχης». Οἱ ἐφημερίδες ὀργιάζουν, σατυρίζουν, εἰρωνεύονται, καλαμπορίζουν. Σὲ κάποια ἐφη-

(1) «Orphische Lieder». (Β'. ἔγδ., Βιέννη 1899).

(2) Ἔχω πολλὰ ν' ἀφιερῶσω στὴ μνήμη του.

(1) Ὁ Κωνσταντῖνος Χρηστομάνος ἦτανε δημοτικιστῆς ἀπὸ κάποια ἰδιοτροπία τὸν «ἐγκαινιαστικὸν λόγον τῆς Νέας Σκηνῆς» ἔγραψε στὴν καθαρεύουσα.

(2) Φιλολογικὰ ἀπομνημονεύματα, σελ. 117, 119 κ.ε., 128 κ.ε.

μερίδα δημοσιεύεται μάλιστα ή κωμωδία τής ημέρας με πρόσωπα τούς ὀχτώ... μαλιάρους.

Τί σημαίνει ὅμως; Ὁ Χρηστομάνος ἀφίνει

κάθε ἀκάθαρτο νερό
μπρός στά πόδια του γά χύνη
εὐκολόσβυατον ἀφρο⁽¹⁾.

Στις ἀρχές Ἀπριλίου τοῦ 1901 κυκλοφορεῖ ὁ ὀργανισμὸς τής «Νέας Σκηνῆς»⁽²⁾ τὸν ὑπογράφει καὶ ὁ Κ. Παλαμᾶς, πού ἔχει ἐκλεχτῆ καὶ μέλος τής ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς τής νέας θυμέλης. Ἄλλ' οἱ σχέσεις Χρηστομάνου - Παλαμᾶ δὲν εἶναι πάντοτε εἰρηνικῆς. Ὁ Ποιητῆς ὡς μέλος τής κριτικῆς ἐπιτροπῆς συχνὰ ὑποχωρεῖ στά νεῦρα τοῦ Χρηστομάνου, μὰ κι' ὁ ἴδιος νευριάζει με τούς τρόπους τοῦ ἰδρυτῆ τής «Νέας Σκηνῆς». Στά 1903, ἔπειτα ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο τής «Τρισεύγενης»⁽³⁾, ὁ Παλαμᾶς ἀποχώρησε ἀπὸ τῆ «Νέα Σκηνή» καὶ δὲ μιλιέται με τὸ Χρηστομάνο, πού σιγὰ-σιγὰ βλέπει ὅλα τὰ ὄνειρά του νὰ χάνονται. Ἡ «Νέα Σκηνή», τὸ πρότυπον θεάτρον ἀνώτερης τέχνης, ἐπέφτει σὲ κοινότατο περιοδεῦον θέατρο καὶ τέλος διαλύεται.

Ὁ Παλαμᾶς κι' ὁ Χρηστομάνος δὲ μιλιοῦνται, ἀλλ' ὅταν στά 1908 ἐκυκλοφόρησε σ' ἑλληνικὴ μετάφραση τὸ περίφημο ἡμερολόγιο τοῦ Χρηστομάνου γιὰ τὴν αὐτοκρατορίσσα Εὐγενία τής Αὐστρίας, ὁ Ποιητῆς τοῦ γραψε τὸ τραγούδι:

Στὸ βιβλίον
τοῦ Κωνσταντίνου Χρηστομάνου
γιὰ τὴν Αὐτοκρατορίσσα Ἐλισάβετ.

Τὸ πιὸ περήφανο ὄνειρο μέσ' ἀπὸ κάποιο
|ἀστέρι,
—ἥλιος ἐκεῖ εἶν' ἡ Ποίηση, καὶ ἡ Μουσικὴ
|φεγγάρι,
ἡδὺρ' ἐδῶ κάτου ἀταίριαστο περαστικὸ λη-
|μέρι
σὲ μιᾶς βασιλίτσας κορμί, σὰ μιᾶς νεράϊ-
|δας χάρη.

Τὸ σίδερο ἔξαφνα σ' ἑνὸς τρελλοῦ φονιά τὸ
|χέρι
σβεῖ τὸ κορμί τὸ ρηγικὸ, τὴ νεραϊδένια
|χάρη.
—Γύρνα ὄθεν ἦρθες, Ὁνειρο, πατρίδα σου
|τὸ ἀστέρι,
ἥλιος ἡ Ποίηση εἶν' ἐκεῖ καὶ ἡ Μουσικὴ
|φεγγάρι.

Μὰ με τὴν τέχνην του κρατάει καὶ με τὸν
|ἔρωτά του
ἀλαφροσκιωτος ποιητῆς λειτουργικὸ βιβλίον,
μέσα σου τ' Ὁνειρο γοργὸ πὺ δλάστραψε
|μπροστά του.

ᾠ! τὸ βιβλίον πὺ τραγουδεῖ! Καὶ σὰν τὸ ξε-
|φυλλίζεις
κάποια φτερά σ' ἀερίζουνε καὶ κάτι ἀλα-
|φρογγίζεις
σὰν ἀπὸ μουσικὴ πηγὴ, σὰν ἀπὸ νόημα θεῖο.

Καὶ πόσο ὁ Χρηστομάνος ἦτανε περήφανος γιὰ τὸ τραγούδι τοῦτο⁽¹⁾. Τὸ ἤξερε ἀπόξω καὶ τὸ ἔλεγε παντοῦ καὶ πάντοτε, ἀκόμη καὶ στά μικρὰ παιδιὰ. Κ' ἔτρεξε κ' εὐχαρίστησε τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ, παρακαλώντας τὸν νὰ ξεχαστοῦν καὶ τὰ περασμένα. — Τὸν Νοέβρη τοῦ 1911 πέθανε ὁ Ποιητῆς Κωσταντῖνος Α. Χρηστομάνος· τὸ γοργοπέρασμά του στάθηκε σημαντικὸ καὶ στὸν τόπο μας κανεὶς ἀπ' ὄλο τὸν κόσμον τῶν γραμμάτων δὲν τὸν ἔκλαιψε τόσο ὅσο ὁ ἅγιος Κωστῆς Παλαμᾶς.

Ἡ Τρισεύγενη.— Τὴν πρώτη σχέση τοῦ Ποιητῆ με τὸ Θέατρο τὴ διηγῆθηκε στὸ Μπὸεμ (=Δ. Χατζόπουλο) ἡ κυρία Μαρία Παλαμᾶ: «Ἦτο ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν εἶχε γίνει γνωστὸν ἐν Μεσολογγίῳ τὸ... Θέατρον, καὶ τὰ παιδιὰ τής γειτονιάς, μαθητάρια τοῦ σχολαρχείου, ἐξήλωσαν μεγάλως νὰ μιμηθοῦν τούς εὐτυχεῖς ἐκείνους θνητούς, τούς μετὰ τὴν ὑπερηφανείας χρυσοστολιστούς ἐλαύνοντας ἐπὶ τής σκηνῆς. Ἐν τῷ ἅμα λοιπὸν εὐρέθη ἕνα κατώγιον, ἐστήθη εἰς τὰ βᾶθη του ἡ δευτέρα σκηνὴ ἐν Μεσολογγίῳ, ἐτέθη ἀμείλικτος φρουρὸς εἰς τὴν εἴσοδον, περισυλλέγων τὰ φαρδῆνια ὄλων τῶν εἰσερχομένων, καὶ ὄλη ἡ ποιητι-

(1) Ἀπὸ τὴν 29 στροφή τοῦ σφλωμικοῦ «Ὑμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν».

(2) «Τὸ Ἄστυ» τής 8 τ' Ἀπριλίου 1901.

(3) Γράφουμε παρακάτω, σελ. 108α κ.ε.

(1) Βρίσκεται πρόχειρα στὴν Παλαμικὴ συλλογὴ «Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ στίχοι», Β' ἐγδ., σελ. 266.

κωτάτη τῆς ἀκρογιαλιᾶς γειτονιά εἰσήλασεν ἐντός, πληρώσασα ἀσφυκτικῶς τὸ πρωτοφανὲς θέατρον». Καὶ πρόστεσε στὰ παραπάνω ὁ Μποέμ⁽¹⁾: «Ἐκεῖ (=στὸ παιδικὸ θέατρο τοῦ Μεσολογγίου) ἡ μελανθόφθαλμος μικρούλα (=ἡ ἔπειτα Κυρία Κ. Παλαμᾶ) ἐνητένισε πρώτην φοράν μετ' ἐκπλήξεως τὸν νεανίσκον ἐρασιτέχνην (=Κωστὴν Παλαμᾶν), ἐνῶ ὁ μέλλων ποιητὴς παρ' ὄλην τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸν ρόλον του ἔστρεφε συχνάκις τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν μικρὰν κόρη. Αὐτὸ τουλάχιστον λέγει ἡ παράδοσις διὰ τοῦ στόματος τῆς κυρίας Παλαμᾶ». Ἡ παραπάνω παράδοσις γιὰ τὴν πρώτη συνάντησιν τοῦ Κωστῆ καὶ τῆς Μαρίας Παλαμᾶ εἶναι ἀντιφατικὴ πρὸς ὅσα ἡ ἴδια ἡ κυρία στὰ 1929 διηγόταν⁽²⁾. Βέβαιον εἶναι, πὼς ὁ Ποιητὴς, ὄντας μαθητοῦδι τοῦ Σχολαρχείου, ἀνέβηκε εἰς τὴν σκηνὴν ὡς ἐρασιτέχνης ἠθοποιός. Παιδί ἀκόμη ἔγραψε ἓνα δράμα μετὰ τὸν τίτλον «Ὁ Ἀρχαιοκάπηλος»· ἓναν «ἐκστατικὸν μονόλογον» ἀπὸ τ' ἀστενικὸν τοῦτο ἔργον δημοσίευσεν ὁ Ποιητὴς μετὰ τὸ ψευδώνυμον τοῦ *Φλόρα Μιράμπιλις* στὸ «Ἄστυ» τῆς 12 τοῦ Γιούνη 1888⁽³⁾. Κι' ἄλλα θεατρικὰ ἔργα εἶχε ὁ Ποιητὴς ἀναγγεῖλει⁽⁴⁾, μὰ ἓνα τύπωσε, τὴν «Τρισεύγεννη». Δὲν εἶχε ὁ Ποιητὴς καλὰ-καλὰ ἀποτελειώσει τὸ δραματικὸν τοῦτο ἔργον του, ὅταν ἔγραψε⁽⁵⁾ τὰ λόγια: «Μὲ τὸ *Ρωμαϊκὸ Θέατρο* τοῦ Ψυχᾶρη καὶ μ' ἓνα τραγούδι ἀπ' αὐτὰ πού μᾶς τραγουδῆσε⁽⁶⁾ λεβέντικα ὁ Ἀραβαντινὸς [=Ἀραμης], δὲν ἀλλάζω ὁδὸν τοὺς παγωμένους ἰάμβους τῶν νεοελλη-

νικῶν τραγωδιῶν». Τὸ Φλεβάρη τοῦ 1903 σ' ἓνα μικρὸ κύκλον, διάβασε ὁ Κ. Παλαμᾶς τὴν τετράπραχτην «Τρισεύγεννη», ποὶ ἦταν προωρισμένη νὰ διδαχθῆ ἀπὸ τὴν «Νέα Σκηνή».

Ἡ ἀσύγκριτη Τρισεύγεννη, «γερῆ, μεστή, ρωμιοπούλα, μεσολογγιτοπούλα ἀληθινή, καὶ στὸ δραματικὸν καὶ στὸ λυρικόν τῆς τραγούδιμα τῆς ἔδωσε ὁ Ποιητὴς τὴν περηφάνια τοῦ ρουμελιώτικου βουνοῦ, τὴν δροσιὰ τῆς αἰτωλικῆς αὐγῆς, μαζί μετὰ τὸ νεραϊδένιον φεγγαροφῶτισμα τοῦ μύθου. Μόνον στὸν τόπον ὅπου πάτησαν ἀνθρώποι τοῦ Εἰκοσιένα, μποροῦσε νὰ φυτρώσῃ ἀνθὸς μιᾶς γῆς ποτισμένης ἀπὸ αἷμα ἐλευθεριᾶς, ἡ Τρισεύγεννη. Ἐπαναστάτισσα κι' αὐτὴ ἐνάντια σὲ κάθε δουρικὸν στοχασμόν, ἐνάντια σὲ κάθε δεσμὸν τοῦ θεσπισμένου δίκαιου καὶ τοῦ ἀδικου»⁽⁷⁾. Ζερεῖ ἡ ἀγνή καὶ τολμηρὴ Τρισεύγεννη πὼς πάντα μέσα τῆς παλεύουν ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά ἡ φροντίδα γιὰ τὸν κόσμον κι' ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά ἡ καταφρόνησις τοῦ κόσμου⁽⁸⁾. Θέλει κ' ἡ ταπεινότητά μου νὰ πιστέψῃ, πὼς εἰς τὴν Τρισεύγεννη πρέπει νὰ διακρίνουμε τὴν συμβολικὴν παράστασιν τῆς Νέας Ἑλλάδος, πού παλεύοντας μετὰ χίλια δυὸ ταπεινὰ καὶ κακομοιριασμένα, ζητᾷ νὰ φτάσῃ σὲ ψηλὰς κορυφὰς τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀρετῆς⁽⁹⁾.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1903 τυπώθηκε μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ Γ. Δροσίνη⁽¹⁰⁾ ἡ «Τρισεύγεννη», γραμμὴν σ' ἓνα πνεῦμα συγγενικὸν μετὰ τὸ *Θάνατον τοῦ Παλληκαριοῦ*⁽¹¹⁾. Ὁ Δημ. Π. Ταγκόπουλος πρῶτος γνωστοποίησε⁽¹²⁾ τὴν ἔγδοσιν:

(1) Ἐφημ. «Τὸ Ἄστυ» ἀριθ. 831 (=23-24 τοῦ Μάρτη 1893), σελ. 1: Μποέμ, «Σύγχρονοι Ἕλληνες συγγραφεῖς. Κωστῆς Παλαμᾶς».

(2) Πρβλ. παραπάνω, σελ. 86, ὑπόσημ. 1.

(3) Πρβλ. Γ. Κ. Κατοῦμπαλη, Βιβλιογραφία Παλαμᾶ, Β', σελ. 10, ἀρθ. 274.

(4) Κοίταξε σελ. 2 τῆς Α' ἔγδ. τῆς *Ασάλευτης Ζωῆς* (1904), σελ. 2 τῆς Α' ἔγδ. τῆς *Πολιτείας καὶ τῆς Μοναξιάς* (1912), σελ. [4] τῶν *Βωμῶν* (1915), σελ. 2 τοῦ *Κύκλου τῶν τετραστίχων* (1929), σελ. 141 τῶν *Δεκατετραστίχων* (1931), σελ. 2 τῆς Α' ἔγδ. τοῦ διηγήματος «*Θάνατος Παλληκαριοῦ*» (1901), σελ. 4 τῆς Α' ἔγδ. καὶ σελ. 2 τῆς Β' ἔγδ. τῆς *Τρισεύγεννης* (1903, 1916), σελ. 2 τῆς *Ξανατονισμένης Μουσικῆς* (1930).

(5) Κ. Παλαμᾶ, Φιλολογικὰ ἀναθέματα, στὸ «*Νουμᾶ*», ἀρθ. 6 (=10 [γρ. 19] τοῦ Γεν. 1903) σελ. 4.

(6) Τότε στὸ Βασιλ. Θέατρο τῆς Ἀθῆνας, πρβλ. «*Νουμᾶ*», ὅπου παραπάνω, σελ. 2.

(7) Κ. Τσάτσου, Τρισεύγεννη — Μελένια — Θεοφανώ, στὸ περιοδικὸν «*Τὰ Νέα Γράμματα*», τόμ. Β' (1936) σελ. 447-463, ξεχωριστὰ σελ. 453.

(8) Λόγια τῆς ἴδιας τῆς «*Τρισεύγεννης*».

(9) Πρβλ. *Φάνη Μιχαλόπουλο*, ὅπου παρακάτω.

(10) Πρβλ. παραπάνω, σελ. 58β.

(11) Πρβλ. *Φάνη Μιχαλόπουλο* στὸ περιοδικὸν «*Τὰ Νέα Γράμματα*», τόμ. Β' (1936) σελ. 405 (καὶ παραπάνω, σελ. 71β).

(12) Στὸ «*Νουμᾶ*» του, ἀρθ. 57 (=24 τ' Αὐγ. 1903) σελ. 8 (ἀμέσως ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀγγελίαν τῆς «*Τρισεύγεννης*» διαβάζουμε: «Ἐκφρασις κωδικῆς τῆς Μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας ὑπὸ Νίκ. Α. Βέη. Μονογραφία ἱστορικῆ, γραμμὴν μ' ἀρκετὴ ἐπιμέλειαν ἐπρωτοδημοσιεύθηκε στὸ Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος [τόμ. Γ', 1903-1906, σελ. 186-206]».

«*Νέα Βίβλια*. Έβγῆκε τοῦ Παλαμᾶ μας σ' ἀρχοντικιά κι' ὁμορφοπλουμισμένη ἔκδοση ἢ καμαρωμένη του «Τρισεύγενῆ». Πανηγύρι γιὰ ὄσους ξέρονι καὶ θέλονι νὰ διαβάσουν. Γιὰ τοὺς ρουτινιέριδες, ἀφορμὴ γιὰ κρίσεις καὶ γιὰ σαχλολογήματα... Τώρα ἔτσι μέσα σὲ βιβλίο ἀπόμεινε χιτῆμά μας — χιτῆμα τῶν ὀλίγων τῶν σημερινῶν — καὶ χιτῆμα τῶν αὐθαγῶν τῶν πολλῶν, πού θ' ἀρχίσουν νὰ νοιώθουν ἀπὸ εὐσυνειδήτη ἐργασία καὶ θ' ἀρχίσουν νὰ ξεχωρίζουν τὴν Τέχνη τὴν ἀληθινή ἀπὸ τὴ Ρουτίνα. Ἡ «Τρισεύγενῆ» χαιρετισμοὺς χρειάζεται κι' ὄχι κρίσεις.»

Στὴν Ἀθήνα οἱ βρουκόλακες κι' οἱ ἐφημερίδες τους κ' οἱ ζηλιάρηδες ἐφεγάδισαν τὴν «Τρισεύγενῆ» καὶ τὸν Ποιητὴ της ⁽¹⁾. Ἄλλ' οἱ σοβαροὺς κρίσεις ἤρθαν ἀπόξω. Ἀπὸ τὸ Παρίσι κρίνει κι' ἀναλύει ὁ Ψυχάρης τὸ ἔργο γράφοντας στὸν Ποιητὴ: «Εἶναι ὠραῖο δράμα ἢ «Τρισεύγενῆ», καὶ πρωτότυπο. Ἴσως γι' αὐτὸ ἀκουσες τόσα καὶ θ' ἀκούσης ἀκόμη πολλά. Εἶναι πρωτότυπο, γιατί δὲ χρωστᾷς τίποτε κανενός. Ἐχει μέσα συμβολισμό, μὰ ὁ συμβολισμός σου ἐσένα μῆτε ξενίλα μυρίζει μῆτε ἰσπενισμούς. Εἶναι ρωμαϊκός... Ἡ ψυχὴ μας, τῆς Ρωμισσύνης ἢ ψυχῆ, Καλέ, δὲ βαρειέσαι; Ποιὸς θὰ σκύψη νὰ τὴ μελετήση, μελετώντας νὰ τὴν καλλιεργήση, νὰ νοιώσῃ τί πρᾶμα εἶναι ἢ ψυχὴ μας αὐτὴ, καὶ τί μπορεῖ νὰ γίνῃ αὐριο ἢ ψυχὴ μας... Ἐσὺ ἀνοιξες τὰ φτερά σου. Ἀνέβηκες ἴσα μὲ τὰ οὐράνια κι' ἀπὸ κεῖ ἀπάνου μᾶς εἶδες πῶς εἴμαστε καὶ πῶς θάμαστε κατόπι. Ὀνειρευτήκες τὴ Ρωμιά τὴ μελλούμενη, ἀπαλλαγμένη, ξελυτρωμένη ἀπὸ κάθε πρόληψη πού κομποδένει, ἀπὸ κάθε ψευτιά πού λερώνει, λεύτερη καὶ τίμια... Σκλαβιά ἢ Τρισεύγενῆ σου μῆτε θέλει νὰ τὴν ἀκούση. Κ' εἶναι τόσο δυνατό κι' ὠραῖο τὸ κίνημά της, πού δταν ἔρχεται ναύτικα ντυμένη στοῦ Πέτρου Φλώρη, δταν τοῦ μιλᾷ γιὰ τὸν πατέρα της, πού κι' αὐτὸς ἀδίκῃ τῆς φέρνεται, μὰ πού ἢ Τρισεύγενῆ δὲν τὸ καταδέχεται νὰ τὸν ἀδικήσῃ οὔτε τοῦ Πέτρου της ὁ λόγος, ὁ Πέτρος δὲν τῆς ἀποκρίνεται, πάει νὰ ξεχάσῃ ὡς καὶ τὸ ἄχι του τὸ παλιό, γιατί βλέπει πλάσμα

⁽¹⁾ Πρβλ. Κ. Γ. Κασιμέπαλη, ὅπου παραπάνω, σελ. 17 κ.ε.

μπροστά του πού καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ φαίνεται ἀνώτερο. Ἀνώτερη κι' ἀπ' ὄλους μᾶς τὴ δείχνεις καὶ στὴ λαμπρὴ ἐκείνη τὴ σκηνὴ μὲ τὸν Πάνο Τράκα, ὅσο λείπει ὁ ἄντρας της, καὶ πού δὲ διαλογοῦνε, δὲν ἀντιμετωπίζονται δυὸ πρόσωπα, παρὰ δυὸ κοινότητες, παρὰ δυὸ κόσμοι... Πολὺ σωστά τὴν ψυχολόγησες τὴν Τρισεύγενῆ σου... Ὅσο κ' ἢ ἴδια ἂν τὸ θέλῃ, ὅσο κι' ἂν τῶχει τὸ σκαρί της νὰ κόψῃ δρόμο πρὸς τὰ νοιχτὰ τῆς ζωῆς, πρὸς τὸν πολιτισμό, οἱ συνήθειες οἱ παλιές, οἱ κληρονομημένες, τῆς σφιχτοδένουνε τὰ πόδια. Ἡ ἄψευτη λέει μιὰ ψευτιά. Γιατί; Γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τοῦ ἀνδρός της τὴν ἀγάπη. Κι' ὁ ἄντρας της θυμώνει καὶ τὴν ἀφίνει, ὁ ἄντρας της πού ἴσως πιότερο κι' ἀπ' αὐτῆνε φταίει γιὰ τὴν ψευτιά της. Ἡ γυναίκα, δταν εἶναι σκλάβο, πῶς νὰ κἀνῃ, πῶς νὰ σωθῆ, παρὰ μὴ λέγοντας τὴν ἀλήθεια, ὅπως καὶ τὰ παιδιὰ τόσες φορές, γιὰ νὰ μὴν τιμωρηθοῦνε. Νομίζει πῶς ἔτσι θὰ γλυτώσῃ, κ' ἔτσι πεθαίνει μάθημα καὶ τοῦτο γιὰ τὴν Τρισεύγενῆ, τὴ μελλούμενη, πού ἢ μόνη της σωτηρία θᾶναι μιὰ μέρα νὰ μείνῃ πιστὴ ὡς τὸ τέλος στὸν προορισμό της, στὴν ἀλήθεια. Τὸ τέταρτο μέρος ἴσως εἶναι καὶ τὸ πιὸ τολμηρότερό σου. Ἀντὶς νὰ μᾶς τὴ φέρῃς στὴ σκηνή, νὰ χύνουμε δάκρυα στὸ θάνατό της, ψυχομαχῶ ἢ Τρισεύγενῆ μακριάθε ἀπὸ μᾶς, ἐνῶ δείχνεις πῶς κρίνουν οἱ ἄλλοι τὴ μοναδικὴ τὴν κοπέλλα, ἐνῶ ποιητικὰ καὶ καθάρια μᾶς μεταφράζεις τὴν κοινὴ γνώμη τοῦ κόσμου, καὶ τὴν κακὴ καὶ τὴν καλὴ. Βέβαια, θᾶτανε πιὸ δραματικὸ νὰ τὴ βλέπαμε, νὰ τῆς τᾶλεγαν ἐκείνης, μὰ προτίμησες τὴ φιλοσοφία, πού σοῦ φάνηκε τὸ καθαυτό σου δράμα. Ὁ ἀγαθός σου ὁ βιολιτζής, ὁ Νίκαρος ⁽¹⁾, μᾶς λέει τότες καὶ τὴν καρδιά σου ἀγάπησες τὴν Τρισεύγενῆ καὶ τὴν ἀγαπᾷς, γιατί στὰ τρισβάθα τῆς ψυχῆς της ἀνακάλυψες τὸ μάλαμα τ' ἀγάλαστο, πού σήμερα ἴσως φέγγει σὲ μιὰ ἢ δυὸ κόρες καὶ πού σοῦ δίνει ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλο, ἐπειδὴ τὸ μάλαμα τῆς Τρισεύγενῆς εἶναι τὸ ρωμαϊκὸ μάλαμα τ' ἀληθινό. Κ' ἢ γλῶσσα σου πολὺ ὠραία. Ἐτσι ποτέ σου θαρρῶ δὲν ἔγραψες, μὲ τόσο φῶς, μὲ τόση ποίηση καὶ τόσο βάθος καὶ μὲ τόση γραμματικὴ. Γραμ-

⁽¹⁾ Πρβλ. παρακάτω, σελ. 108β, ὑπόσημ. β.

ματική και τέχνη για μένα, τὸ ξέρεις, εἶναι τὸ ἴδιο» (1).

Γράφει ὁ Ἀργύρης Ἑφταλιώτης (2) ἀπὸ τὰ ξένα: «Ὡραία ἡ «Τρισεύγενη» τοῦ Παλαμᾶ. Ἔργο ἀπὸ τὰ σπανιότερα, ποῦ κατὰ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη θ' ἀφήσῃ ἐποχὴ. Θεῖος ἐκεῖνος ὁ βιολιτζῆς του (3). Καταφέρει ὁ Παλαμᾶς νὰ σ' ἀγγίξῃ στὰ κατάβαθα καὶ σὲ μέρη τρυφερὰ τῆς ψυχῆς, πολὺ κοινὸ χέρι δὲν ἀγγίζει. Τὸ τέλος δυνατὸ κι' ἀπερίμενο. Γεῖά του! Μᾶς ἔβγαλε μεγάλο ἔργο, ἴσως τὸ μεγαλύτερο δράμα ποῦ γράφτηκε στὴ ρωμαϊκὴ. Θὰ τὸ καταλάβουν κι' αὐτὸ θταν... πεθάνῃ κι' ὁ Παλαμᾶς ἀπὸ τὸ φαρμάκι τῆς ρωμαϊκῆς ἀδιαφορίας».

Γράφει ἀφ' τὴν Κέρκυρα ὁ φιλόσοφος Ν. Κονεμένος, τῆς Κέρκυρας τὸ καύχημα: «Ἡ «Τρισεύγενη» εἶναι κατ' ἐμένα, ὕστερα ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, τὸ καλύτερο ἴσως προϊόν τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Λέω τῆς νεοελληνικῆς καὶ δὲ λέω τῆς ρωμαϊκῆς, ἐπειδὴ θέλω νὰ περιλάβω καὶ τὰ ἔργα τῆς καθαρεύουσας. Καὶ μὴν εἰπῆ κανεὶς ὅπως λέω ὑπερβολή, ἐπειδὴ τὰ καλὰ ἔργα τῆς νέας φιλολογίας μας εἶναι πάρα πολὺ λίγα».

Ἡ «Νέα Σκηνή», σὰν πρωτοσυστήθηκε, ἀποφάσισε νὰ παίξῃ καὶ νέα ἑλληνικὰ ἔργα, τὴν «Τρισεύγενη» τοῦ Παλαμᾶ, τὸ «Βασιλικὸ» τοῦ Α. Μάτση, καὶ τὸ «Βουρκόλακα» τ' Ἀργύρη Ἑφταλιώτη (4). Μὰ τοῦ

(1) «Νουμᾶς», ἀρθ. 65 (19 τοῦ Ὀχτ. 1903, σελ. 1) ἀπόσπασμα ἀπὸ ἕνα γράμμα τοῦ Ψυχάκη στὸν Κ. Παλαμᾶ ἀπὸ τὴν 28 τοῦ Σταυροῦ 1903.

(2) «Νουμᾶς», ἀρθ. 59 (= 7 τοῦ Σεπτ. 1903) σελ. 6-7.

(3) Νίκαιος νοματιζέται (πρβλ. παραπάνω, σελ. 107β). Τὸ «Νίκαιος» βρίσκεται καὶ ψευδώνυμο στὸ «Νουμᾶ»· κοίταξε π.χ. ἀρθ. 65 (= 19 τοῦ Ὀχτώβρη 1903) σελ. 8.

(4) «Νέα Ζωή», πανηγυρικὸ Κωστῆ Παλαμᾶ πρβλ. παραπάνω, σελ. 72α) σελ. 85. Ὁλόκληρο τὸ σχετικὸ γράμμα τὸ βρίσκεις στὴ Β' ἐγδοσὴ τῆς «Τρισεύγενης». Ὁ Νικ. Κονεμένος εἶχε τὸν καιρὸ αὐτὸ φανερωθῆ καὶ στὸ «Νουμᾶ» (ἀρθ. 62 (12 τοῦ Ὀχτ. 1903, σελ. 1-2) μ' ἕνα ἄρθρο «Δυὸ συμβουλές [γιὰ τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα]», ποῦ ἀπὸ μερικὸς πιστεύτηκε ἀντεθνικὸ (πρβλ. καὶ «Νουμᾶ», ἀρθ. 62=12 τοῦ Ὀχτ. 1903, σελ. 5, κι' ἀρθ. 65=19 τοῦ Ὀχτ. 1903, σελ. 2: «Οἱ ἔθνικες βρισιές», ἀρθρο τοῦ Ἡλία Βουτιερίδη).

(5) Πρβλ. «Νουμᾶ», ἀρθ. 67 (= 2 τοῦ Νοέβρη 1903).

φάνηκαν τοῦ Κ. Χρηστομάνου τὰ δράματα τοῦτα, ἔπειτα ἀπὸ πολὺ καιρὸ, πὼς δὲν κάνουνε γιὰ τὴ σκηνή. Ξεχωριστὰ εἶχε ἐπιφυλάξεις ὁ ἰδρυτὴς τῆς «Νέας Σκηνῆς» γιὰ τὴν «Τρισεύγενη». Μὲ τὰ πολλὰ τῶν πολλῶν ὁ Ποιητὴς ἀπόσυρε τὴν «Τρισεύγενη», δυσανεστήμενος μὲ τοὺς τρόπους τοῦ Χρηστομάνου. Πολὺ περισσότερο ἦτανε δυσανεστήμενη μ' αὐτὸν ἡ κ. Μαρία Παλαμᾶ, ποῦ εἶχε γνωρίσει τὴν πραγματικὴ Τρισεύγενη, εἶχε πάγει στὸ ξόδι τῆς κ' εἶχε διηγηθῆ τὴ δραματικὴ ἱστορία τῆς στὸν Ποιητῆ. Ὡστόσο τὸ μάλωμα Χρηστομάνου - Παλαμᾶ γιὰ τὴν «Τρισεύγενη» ἔδωκε πολὺ ὕλικὸ στὴ δημοσιογραφία (1).

Ὁ Πάνος Καλόθεος=Γιάννης Βλαχογιάννης ἀφιέρωσε «στὴν Τρισεύγενη τοῦ Παλαμᾶ» τὸ διήγημά του ἢ «Βασίλισσα χωριάτισσα» (2), γραμμένο στὴς 20 τοῦ Νοέβρη 1903. Κι' ὁ Ποιητὴς ἀπαντώντας ἀφιέρωσε στὸ Γιάννη Βλαχογιάννη τ' ἀκόλουθο ἐγκώμιο τῆς Τρισεύγενης:

Ἡ Τρισεύγενη.

Στὸ Βλαχογιάννη ποῦ τῆς ἀφιέρωσ' ἕνα του Παραμῦθι.

Δὲν εἶμαι φάντασμ' ἀπ' ἀχνό, μηδὲ γαλάζια ἰδέα.
Τὴν πλάση ἔχεις τοῦ μάρμαρου, σάρκα μου ἀκέ-
[ρια, ὠραία
Μέσα στὴν ἀπληρὴ ὁμορφιά καὶ στὴ μισὴ τὴ χάρη'
Σὰ σπάρτιο χρυσοφύτρωσα στὸν τόπο πόχει πάρει.
Δικὴ του δόξα χρεσινὴ, τὸν ἀσημῶνει ἡ ἀρμύρα,
Καὶ τοῦ στερνοκελαΐδῃσε τοῦ Τσαΐλδ' Ἀρόλδου
[ἢ λύρα,

Κ' εἶναι γυμνὸς καὶ ὀλόνοιχτος καὶ μοναχὰ στο-
[λίδια
Κρατάει τὰ βοῦρλα ἀγκυθερὰ καὶ τὰ γυροβολίδια
Καὶ τὰ ἡλιογέγραμματα πλατιά στὸ βυσσινὶ πνιγμένα,
Καὶ σὲ γυναικεία στόματα τὰ πιὸ γλυκανθισμένα
Λογάκια' καὶ ἀπ' τοῦ Φίδυρη ποτίζεται τὸ ρέμα
Καὶ Μεσολόγγι κράζεται. Καὶ μέσ' στὴ σάρκα
[μου αἶμα
Ρέει σὰν τὰ ρόδα κόκκινο καὶ τρώει καθὼς ἡ
[φλόγα'

(1) Πρβλ. Κ. Γ. Κασιμίπαλη, ὅπου παραπάνω, σελ. 17 κ. ἔ.

(2) Πρωτοδημοσιεύτηκε σὺν «Νουμᾶ», ἀρθ. 75 (20 τοῦ Δεκ. 1903), σελ. 2-3. Τὸ ἴδιο διήγημα βρίσκεται καὶ στὸ πεντάκαλο βιβλίον τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, «Γύροι τῆς ἀνέμης. Παραμῦθια. Ἀθήνα 1923», σελ. 10-13 (ἔδω ὅμως δὲ βρίσκεται ἡ ἀφιέρωση στὴν παλαμικὴ «Τρισεύγενη»).

Κ' ἦπια τὸ γάλα τῆς ζωῆς ἀπὸ μιᾶς Λάμιαις
 [ρωῶνα.
 Καθάρια ρουμελιώτισσα καὶ παινεμένη Βλάχα
 Κάνω σάν ὄλη μέσα μου τὴ Ρωμισσὴν νάχα,
 Καὶ μέσ' στῆς βαλτοθάλασσας τὰ ρήχη καθρε-
 [φτίζω
 Τὴν ὄψη, καὶ τὰ ἦσυχά νερά της τὰ φωτίζω
 Τὴ νύχτα μὲ τὰ μάτια μου, καὶ λάμπουνε σ' ἐκεῖνη
 Σὰ μιᾶς πρωτόφαντης πρυᾶς ψαράδικης καμίνι,
 Κι' ὄλο ἀγναντεύω, χαϊδεμένη ἀπὸ τὸ μαϊστράλι,
 Μακριά, σὰ νὰ ἐρωτεύτηκα τῆς Πάτρας τὸ κανάλι,
 Ψηλά, σάμπως τοῦ σὺγγεφου νὰ θέλω τὴ θολοῦρα.
 Κ' ἡ λίμνη τοῦ Ἀγγελόκαστρου, τοῦ Βραχωριοῦ
 [ἢ Κλεισοῦρα,
 Καὶ οἱ λόγγοι τῆς Βαράσσοβας καὶ τοῦ Ζυγοῦ
 [τὰ πλάγια
 Μὲ ξέρουν, κόρη καὶ ξωθιά καὶ μαῖισσα δίχως
 [μάγια.
 Χόρεψα μέσ' στὴν Κλεισοβα καὶ μέσ' στὸ Βα-
 [σιλάδι,
 Μὲ τὸ καμάκι ψάρεψα κι' ἀπ' τὴν αὐγὴ ὡς τὸ
 [βράδου
 Ζῶ μὲ τραγούδια, μὲ ὄργητες, μὲ ἀγάπες, μὲ τὰ
 [μίση
 Καὶ σάν τὸ φάρο τ' ἄη Σωστιοῦ ποῦ φέγγει τὸ
 [ἐρμονῆσι
 Φωτάω τὰ πλάγια γύρω μου. Κῦμα μὲ λένε οἱ
 [γλάρου
 Κ' ἡ λίμνη ἢ φεγγαρόστρωτη ἀχτίδα ἀπ' τὸ
 [φεγγάρι.
 Κ' εἶμαι γυναῖκα τ' ἀργαλειοῦ καὶ τοῦ δαιμό-
 [νου ὀμάδι,
 Κι' ἀμάρτησα καὶ μόνη μου παντρεύτηκα τὸν
 [Ἄδην.
 Μεγάλη ναί! Μὰ μὴ ξεχνᾶς δὲν εἶμι' ἐγὼ μεγάλη
 Ἄπὸ τὴ γνώμη τοῦ σοφοῦ κι' ἀπ' τοῦ ἦρωα τὰ-
 [τσάλι,
 Κι' ἀπ' τοῦ προφήτη τὴ φωνὴ ποῦ ἀνοίγει τὰ
 [μνημοῦρια
 Κι' ἀπ' ὅ,τι τὰ πρωτόφαντα κυλάει καὶ τὰ και-
 [νούρια.
 Εἶμαι μεγάλη ἀπ' ὄλη μου τὴν ὁμορφιά ποῦ
 [στέκει
 Μοναχική, ἀκατάδεχτη, μὰ σάν τὰστροπελέκι
 Πάει στὴν καρδιά, χίλιες φορές πιὸ ὁμορφὴ ἀπ'
 [τις ἄλλες
 Γις ὁμορφιᾶς τοῦ τόπου μου, τοῦ ὠκεανοῦ μου
 [στάλες.
 Κ' ἐγὼ δὲν εἶμαι φάντασμα καὶ σύμβολο καὶ
 [ιδέα,
 Ἄπὸ τὸ αἶμα εἶμαι γοργὴ κι' ἀπὸ τὴ σάρκα
 [ὠραία

Στάπλερα μέσα, στὰ μισὰ μέσα, μεστή καὶ ἀκέρια,
 Μεγάλη, ἀπὸ τοῦ ποιητῆ μονάχα εἶμαι τὰ χέρια,
 Ποῦ καθὼς μ' εἶδε χωριστή, τὸ νοῦ σὰ νὰ τοῦ
 [πῆρα,
 Μὲ ξαναζῆ καὶ μ' ἔντυσε βασιλικιὰ πορφύρα.
 Καὶ δίχως μὲ τὰ ἀρχαῖα κανεὶς δεσμός ἐμὲ νὰ
 [δένη,
 Εἶμαι σὰ νὰ μοῦ φίλησε ἡ ἀρχαία Μελλομένη
 Τὸ μέτωπο. Ὡς ποῦ φάνηκα μιὰ μέρα στὴν Ἄ-
 [θήνα,
 Στεφανομένη μὲ ἀργιλιᾶς κλαδι καὶ μ' ἀργία
 [κρίνα.
 Καὶ μέσ' ἀπ' τοῦ Διόνυσου τὰ ἔρμα σκαλοπάτια
 Γυρμένος πρὸς τ' ἀστραφτερά προφητικά μου
 [μάτια,
 Ποιητῆ, μέσ' ἀπ' τὰ βάθια τους νὰ ξετυλίγεται
 [εἶδες
 Ἡ Τραγωδία, καὶ γύρω της οἱ ἀθάνατες ἡρωίδες
 Σ' ἀνθισμ' ἀκόμη ἀλαργινὸ ποῦ θὰ ξανάρθη,
 [μάθε!
 Χά! χά! μόνο οἱ κοντόφωτοι, θωρώντας με μα-
 [κριάθε,
 Γυναῖκα τοῦ χαμοῦ μὲ λέν καὶ ξένη, καὶ περ-
 [νᾶνε.
 Καὶ μὲ γνωρίζουν τὰ πουλιά κ' οἱ ἀνθοὶ μὲ
 [προσκυνᾶνε.

Ἡ κυρία Αὔρα Θεοδωροπούλου-Θέρου⁽¹⁾, τοῦ παλαμικοῦ ἔργου γαληνὴ λάτρισσα, προσμένει γρήγορα τὸν ἀξιο Ἑλληνα συνθέτη, «ποῦ θὰ ντύσῃ μὲ τὴν πορφύρα τοῦ ἤχου τὴν «Τρισεύγενη» τοῦ Παλαμᾶ, ποῦ εἶναι ὄλη μιὰ μουσική, ποῦ κινιέται σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα μουσικὴ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος»⁽²⁾.

Τὰ Ὀρεστιακά.—Τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο κυκλοφόρησε στὶς ἀρχὲς τοῦ Φθινοπώρου στὰ 1903 τὸ πρόγραμμά του γιὰ τὴ χειμερινὴ περίοδο 1903-1904. Πρώτη-πρώτη ἐμελλε νὰ παιχτῆ ἡ «Ὀρέστεια» τοῦ Αἰσχύλου, μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν καθηγητῆ μου Γεώργ. Σωτηριάδη, τὸ Μακεδόνα, μὲ μουσικὴ τοῦ Stanford. Μὰ τὸ γλωσσικὸ φόρεμα, ποῦ μ' αὐτὸ ὁ μακαρίτης καθηγητῆς μου Γ. Σωτηριάδης ἔντυσε τὴ μετά-

(1) «Στὰ Νέα Γράμματα», τόμ. Β' (1936) σελ. 579.

(2) Πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὴν «Τρισεύγενη» μᾶς χάρισε ὁ Κ. Γ. Κατωίμπαλης, ὅπου παραπάνω, καὶ σ' «Τὰ Νέα Γράμματα», τόμ. Β' (1936), σελ. 600 κ.ε.

φρασή του τῆς « Ὁρέστειας », πολλοὺς ρέθισε κι' ἄρχισαν ἀγῶνες γλωσσικοί, ταραχῆς φοιτητικές, πού κι' ὄρισμένοι κύκλοι πολιτικοὶ φλόγιζαν μὲ τὰ δαυλιά τους. Οἱ φοιτητῆς αὐτῆ τῆ φορᾶ προσβάλλουν ἀσεβέστατα καὶ τὸν Ποιητῆ, βαλμένοι ἀπὸ τοὺς γλωσσισμύντορες. Στὰ χρόνια ἐκείνα, ὅπως καὶ πρωτότερα, ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς συνηθίζει στὶς βρυσιῆς καὶ στὰ κοροϊδέματα τῶν μικρῶν καὶ τῶν ἀνίδεων ν' ἀπαντᾷ μὲ περιφρόνηση καὶ μὲ ζωντανὰ καὶ πολύμορφα ἔργα τοῦ Ρυθμοῦ καὶ τοῦ Στίχου⁽¹⁾.

« *Τὸ χαῖρε τῆς τραγωδίας* », κλασικὸ παλαμικὸ τραγούδι μὲ motto τὸ « Ὀλοῦξατε νῦν ἐπὶ μὀλπαις » ἀπὸ τὴς Εὐμενίδες τοῦ Αἰσχύλου, πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ « *Νοῦμᾶ* » ἀφθ. 68 (9 τοῦ Νοέβρη 1903)⁽²⁾. *Τὸ χαῖρε* τοῦτο, δόξα τοῦ Ποιητῆ, χαρὰ καὶ καύχημα κείνων πού στοχάζονται ποιητικά, πηγὴ ὀργῆς τῶν βρυκολάκων τῆς ἀντίδρασης, πού διωργάνωσαν τότε καὶ διαδηλώσεις στοὺς δρόμους κατὰ τοῦ Ποιητῆ.

Τῆς « Τριλογίας τοῦ Θυμοῦ » γράφτηκε τὸ πρῶτο δοκίμιο στὰ 1901⁽³⁾. Στὰ 1903/1904 ξαναδούλεψε ὁ Ποιητῆς τὴν « *Τριλογία τοῦ Θυμοῦ* », ἀφοῦ ξαναθύμωσε μὲ τὰ « Ὁρεστιακά » καὶ τὴς ἄλλες ὀχλοκρατικῆς κινήσεις κατὰ τοῦ δημοτικισμοῦ, πού σκάρωσαν ἄθλιοι Ζωῖλοι. Τὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ « *Ἀκρίτα* », τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Σ. Σκίπη, στόλισε τὸ « *τραγούδι τοῦ θυμοῦ* » τοῦ Ποιητῆ (τόμ. Α', 1904, σελ. 8-10). Καὶ μιὰ παρατήρηση: Ξανατυπώθηκε ἡ *τριλογία*, πού εἶπαμε, στὴν « *Ἀσάλευτη Ζωή* » μὲ κάποια σημαντικὴ διαφορὰ σκετικὰ πρὸς τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ α' πρώτου τραγουδιοῦ, πού στὸν « *Ἀκρίτα* » νοματίζεται « *Οἱ λύκοι* », στὴν « *Ἀσάλευτη Ζωή* » σωστότερα: « *Οἱ καλόγεροι* ».

Τριλογία τοῦ Θυμοῦ.

*Στὸν ποιητῆ καὶ συναγωνιστῆ Ἀργύρη Ἐφταλιώτη. Τώρα, χωρὶς τὸ θυμὸ, ἀνόητος εἶναι ὁ πόθος. Ἀεοπάρθης (*Sopra il monumento di Dante*).*

(1) Πρὸβλ. Γεώργιο Θεοδοκά, *Τὰ ἐπικά πεπρωμένα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ*, στὰ « *Νέα Γράμματα* », τόμ. Β' (1936), σελ. 751-764.

(2) Σελ. 4-5, ξανατυπώθηκε πάλι στὴ « *Φλόγη τοῦ Βασιλιᾶ* », ἐγδ. Α', σελ. 143 κ. ἔ.

(3) Πρὸβλ. παραπάνω, σελ. 89.

Οἱ ΚΑΛΟΓΕΡΟΙ

Εἶμαστ' οἱ ἀνεργοὶ καὶ οἱ ἄχαροί,
Καὶ τῆς ζωῆς εἶμαστ' ἐμεῖς οἱ καταλαλητιάδες,
Γιὰ νὰ πατᾶμε καὶ νὰ σβύνομε εἶμαστε
Τὰ ὠραῖα καὶ τ' ἀληθινά, τ' ἄνθια καὶ τὴς λαμ-
[πάδες.

Τὸν ἥλιο καὶ τὰ ἡλιόχαρα ὀχτρονόμαστε,
Καὶ τὴς ἀγάπης τῆς καρδιᾶς καὶ τοῦ παιδιοῦ τὰ
Μὲ νεκροσάβανο σκεπάζομε [γέλια,
Τὸ Λόγο τὸν τετράφυχο στὰ γαληνά Βαγγέλια.
Εἶμαστ' ὁ κούφιος ἦχος ὁ παράταιρος
Στῶν κεραυνῶν τὸ ταίριασμα καὶ στῶν κελαῖ-
Χαλάσματα καὶ σκιάχτρα κάνομε [δημάτων,
Τοὺς θεοὺς ναοὺς καὶ τὰ λευκά κορμιά τῶν
[ἀγαλμάτων.

Μὰ νὰ ὁ ραγιαῆς τὰ σύντριψε τὰ σίδερα,
« *Ζωή!* » ὁ Τεχνίτης ἔκραξε· Σοφέ, ἀλαλάζεις
Φύγαμε τότε καὶ τρυπώσαμε [« *Νίκη!* »
Μέσ' στῶν ἐρήμων τὴς μονιῆς καὶ γίναμεν οἱ
Καὶ τώρα κάθε πού ἀπαντήσομε [λύκοι.
Τὴν Ὑπατία τὴν ἄτρομην Ἰδέα τὴν ἀστρο-
Τὴ σφάζομε, τὴ χλιοκομματιάζομε, [μάτα,
Καὶ— ὦ λύσσα!— τὰ κομμάτια τῆς τὰ ρίχνομε
[στὴ σιγῆτα.

Ἡ ΒΕΡΓΑ ΤΟΥ ΖΩΤΑΟΥ

Στὴν πλάση, ἀπὸ τῆς θάλασσας τὴ μάνητα
Ὡς τὸν τριγμὸ τοῦ σαρακιοῦ, κι' ἀπ' τὸ βουνὸ
[ὡς τὸ χνοῦδι,
Καὶ μέσα στὰ βουβά καὶ μέσ' στ' ἀσίγητα,
Στὰ πάντα δυσκολόβρετο κοιμᾶται ἓνα τραγούδι.
Καὶ τὸ τραγούδι τὸ ξυπνᾶνε οἱ Ὅμηροι,
Σάρκα τοῦ δίνουν, ψυχὴ, φῶς, τὸ κάνουν πλά-
[σμα καὶ ἄστρο

Κ' ὕστερα, ἔσεῖς, κιθάρες, δρόμο δόστε του!
Μὲ τὸ τραγούδι ὑψώνεται τῆς Πολιτείας τὸ
[κίστρο,
Μέσ' στὸ τραγούδι ὁ Νόμος πρωτοβλάστησε,
Κι' ἀπὸ τῆς λύρας τὰ ὄνειρα τὰ ἔργα τὰ μεγάλα.
Οἱ δόξες τῶν ἔθνῶν τῶν κοσμοξάκουστων
Κρατοῦνε πρωτοβύζαχο τοῦ τραγουδιοῦ τὸ γάλα.
Γιὰ τοῦτο πλάστες καὶ προφήτες οἱ Ὅμηροι,
Ἄταιρίαστοι, ἀδασκάλευτοι, ἄκακοι, ξένοι, ὠ-
[ραῖοι

Μέσα στὴ θεία τους γλῶσσα τὴν ἀγράμματη
Ἡρόσιον ἀλαλάζει λαός, μιᾶς μάννας καρδιά
[κλαίει.

Μέσα στὴ θεία τους γλῶσσα τὴν ἀγράμματη
Μὲ πρόσωπο Πεντάμορφης εἶναι γραμμέν' ἡ
[Ἰδέα,

Ζωές, ἀλήθειες, πάθια, λαχταρίσματα,
 Κι ὅλα ὅσα λέτε, ἀστόχαστοι καὶ ἀνίδεοι, χυ-
 Γιά τοῦτο καταριέστε τὸ τραγούδι τους, [δαῖα!
 Πὸν ρέει γοργὰ μὲ τὰ νερά ψηλάθε τὰ θαλάσσια,
 Ἐσεῖς, τοῦ Ξεπεσμοῦ λουλούδια ἀτίμητα
 Σᾶς ἔχει ὁ νοῦς ἀπόπαιδα κ' ἡ ἀσκημιὰ βλα-
 [στάρια!
 Γιά τοῦτο, ἂν κάνουν οἱ Ὀμηροὶ νὰ τρέμετε,
 Τρομάρα τοῦ ἀνεμόδαρου στὸ δέντρο ἀπάνω
 [φύλλου,
 Τῶν Ὀμηρῶν τοὺς ἰσχιούς δὲν τοὺς τρέμετε.
 Κι αὐτοὺς χιολάτε, παίρνοντας τὴ βέργα τοῦ
 [Ζωΐλου!

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ

Μόνος. Ἐν' ἄδειο ἀπέραντο τριγύρω μου,
 Καὶ μιᾶς πολέμιας χλαλοῆς ἀσώπαστη ἡ φο-
 Κι ὅταν ἐκείνη κατακάθεται, [βέρα.
 Μόνος· θανάσιμη σιωπὴ παγώνει πέρα ὡς πέρα.
 Μόνος. Μ' ἀρνήθηκαν οἱ σύντροφοι,
 Κι ἀπὸ τὸ πλάϊ μου γνωστικά τ' ἀδέρφια τρα-
 [βητήκαν.

Μ' ἔδειξε κάποιος. — Νά τος! — Καταπάνω μου
 Γυναίκες, ἄντρες, γέροντες, παιδιά, σκυλιὰ ριχ-
 Τὸ χέρι τὸ ἀκριβὸ τῆς Ὀδηγήτρας μου, [τήκαν.
 Πὸν μὲ κρατοῦσε, ἀνοίχτηκε πρὸς ἄλλα χὰῖδια...
 Σὲ βάθη μυστικά περνοῦνε ἀστράφτοντας [Μόνος.
 Τῶν ἀσκητάδων οἱ χαρές, τοῦ μαρτυρίου ὁ
 [θρόνος.

Φωτιά βαλαν, τὸ κάψανε τὸ σπίτι μου,
 Καὶ σύντριψαν τὴ λύρα μου μὲ τὴ βαθεῖα ἀρ-
 [μονία.

Τὴν Πολιτεία δυὸ Λάμιες τὴ ρημάζουνε:
 Ἡ λύσσα τοῦ καλόγερου, τοῦ δάσκαλου ἡ μα-
 Τῆς Πολιτείας ἡ πόρτα κλείστηκε, [νία.
 Μὲ διώξαν, ἔρμος βρέθηκα στὰ ἔρμα μονο-
 [πάτια

Καὶ τῆς Ἰδέας τῆς ἀστρομαμάτας, πὸν ἔσφαξαν,
 Ἀπὸ τὴ στράτα μάζωξα τὰ δλόφωτα κομμάτια.
 Καὶ τάσπερνα στὸ διάβα μου, καὶ φύτρωναν
 Ἐδῶ παράδεισοι, κ' ἐκεῖ βασιλεία, κ' ἐκεῖ πέρα
 Παλάτια κ' ἐκκλησιές καὶ δρακοντόκαστρα.
 Κι ὅλα στὴν ἴδια εὐφραίνονταν ἀνύχτωτην
 [ἡμέρα.

Τὰ Παλαμικά μου τοῦτα, μερικὲς ὀμι-
 λίες μου μὲ τὸν Ποιητὴ, ἀποστάγματα ἀπὸ
 διαβάσματα καὶ φαξίματα, στηρίζονται καὶ
 σὲ πολύτιμες εἰδήσεις ἀπὸ τὰ χαρτοφυλάκια
 καὶ τοὺς κωδικοκλήτους τῆς οἰκογένειας Πα-
 λαμᾶ. Τὸ ἀρχεῖο τοῦτο ὕλικὸ μου ἐπέτρε-
 ψαν νὰ χρησιμοποιήσω τὰ τιμημένα παιδιά

τοῦ Ποιητῆ, ἡ δεσπ. Ναυσικᾶ κι' ὁ κ. Λέαν-
 τρος, πὸν τοὺς εὐχαριστῶ καὶ τοὺς εὐχομαι
 μ' ὄλη μου τὴν καρδιά. Ὁ Ποιητὴς ἔς εἶναι
 πάντοτε παραστάτης μας!

« Πῶς κρίνεις γενικὰ τὸ ἔργο τοῦ Κο-
 στῆ Παλαμᾶ; » Αὐτὸ τὸ τιμητικὸ γιὰ μένα
 ρώτημα θὰ μοῦ θέσης, φαντάζομαι, καλὲ
 διαβαστή μου! Μὰ προτοῦ σ' ἀπαντήσω,
 θέλω νὰ συμμεριστῆς τὴν ἀγανακτήση μου
 γιὰ ὅσ' ἄκουσα ἐδῶ καὶ λίγες μέρες σ' ἓνα
 μεγάλο καὶ σεβαστὸ πνευματικὸ κέντρο τοῦ
 τόπου μας' ἄκουσα πὼς τάχατες ἐμεῖς, ἡ
 σύγχρονη γενεὰ του, πολὺ ὑπερτιμήσαμεν
 τὸν Παλαμᾶν καὶ ὅτι τὸ μέλλον θέλει κα-
 ταβιάσει αὐτὸν καὶ τὴν φιλοσοφίαν του!
 Αὐτὰ τὰ λόγια εἶναι γεννήματα ἄσοφης
 καὶ ψευδοπροφητικῆς κεφαλῆς, ἀνάξια τοῦ
 κέντρου, ὅπου εἰπώθηκαν. Ὅσο περισσό-
 τερο οἱ ποιητικὲς φύσεις διαβάζουν τὸν
 Παλαμᾶ, τόσο περισσότερο θαυμάζουν τὴν
 Τέχνη του, τὴ γιομάτη πνεῦμα, αἴσθημα
 καὶ σοφία, πὸν δὲν ἔπνιξε, μὰ δυνάμωσε
 τὸ τάλαντο τοῦ Ποιητῆ. Κι' ἡ Τέχνη του
 δείχνει πάντοτε πρόοδο· δεῖγμα τὰ κατά-
 λοιπά του πὸν τύπωσε ὁ καλὸς Λέαντρος (1).

Τὴ γνώμη μου, γνώμη ταπεινὴ, γιὰ τὴν
 Τέχνη τοῦ Παλαμᾶ, κι' ἄλλοι ζήτησαν καὶ
 τὸ πολὺ συμπαθητικὸ περιοδικὸ «Ἑλλη-
 νίς», πὸν μοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴ νὰ δημο-
 σιεύσῃ τὴν ταπεινὴ — τὸ ξαναλέω — γνώμη
 μου στὸ τεῦχος τῆς, τ' ἀφιερωμένο στὰ Πε-
 ννηκάχρονα τοῦ Ποιητῆ. (2) «Στις μεγάλες
 γιορτές — ἀπάντησα στὸ περιοδικὸ «Ἑλλη-
 νίς» — πὸν δόθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ
 τὰ τέλη τοῦ 1927 (3), ὅταν ἡ πρωτεύουσα
 τῆς βορεινῆς Ἑλλάδας ἔγραψε τὸν ποιητὴ
 στὸν κατάλογο τῶν ἐπιτίμων πολιτῶν τῆς,
 εἶχα τὴν εὐκαιρία, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ
 Ἐθνικοῦ Πανεπιστήμιου, νὰ διαλαλήσω τίς
 γνώμες μου γιὰ τὴν Παλαμικὴ Μοῦσα. Τίς
 ἴδιες γνώμες ἀνέπτυξα πλατύτερα, ὅταν στὰ
 περασμένα χρόνια δλόκληρα ἑξάμηνα ἀπὸ
 τὴν πανεπιστημιακὴ καθέδρα ἀφιέρωνα
 στὴν κριτικὴ τοῦ παλαμικοῦ ἔργου. Ὁ
 Παλαμᾶς εἶναι ὁ ποιητικὸς χρονογρά-
 φος τῆς Φυλῆς (4). Ἐψαλε τὴν Πατρι-

(1) « Βραδινὴ Φωτιά » Ἀθήνα, 1944.

(2) Τόμ. 15' (1936) σελ. 79.

(3) Πρβλ. παραπάνω, σελ.

(4) Αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς ἄρρεσε καὶ στὸν
 Ποιητὴ.

δα, τὴ μεγάλη καὶ τὴ μικρὴ ἔψαλε μὲ τὴ «ρουμελιώτικη παληκαρίσια λύρα»⁽¹⁾ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοὺς ἥρωες, τὶς νίκες καὶ τοὺς χαλασμούς, τὶς δόξες καὶ τοὺς ξεπεσμούς, τὰ περασμένα καὶ τὶς μελλοντικὲς ἐλπίδες, τὶς χαρὲς καὶ τὶς λύπες. Καὶ τὸ τραγούδι τοῦ Παλαμᾶ ἀνύψωσε πτόν Ὀλυμπο Θεοῦ καὶ ἥρωες, νέους καὶ ἄρχαίους, πρόσωπα τῆς Ἱστορίας, προσωποποιήσεις καὶ γεννήματα τῆς Φαντασίας⁽²⁾, ὅπως ὁ Ἄνθρωπος, ἡ Γῆ, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ἡ Ἐπιστήμη, ἡ Παναγιά τοῦ Ἱεροῦ Βράχου, ὁ ἴδιος ὁ Βράχος ὁ ἱερός, ὁ Παργασσός, ὁ Χριστὸς «ὀλόμορφος Ἄδωνις ροδοπεριχυμένος»⁽³⁾, ἡ Φοινικιά, ἡ Ἐλένη, ἡ Ἡλιογέννητη, ἡ Ἥγησὼ τοῦ Κεραμικοῦ, ὁ Ὀρφείας, ὁ Πόλεμος, ἡ Ψυχὴ. Ἄλλοι ἀκόμα. Ἀπάνω ἀπ' ὅλους ὁ Ἥλιος, ὑπέριτος θεός. Καὶ οἱ ἥρωες: Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, ὁ Βουλγαροχτόνος, οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ἡ Θεοφανώ, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, [ὁ Ρήγας Φεραῖος], ὁ Γαριβάλδης, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Ἴψεν, ὁ Μπάυρον, ἡ Τρισεύγενη, ὁ Οὐγκώ, οἱ Πατέρες, ὁ Μιστράλ, ὁ Καλλίμαχος, ὁ Λουκρήτιος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ μυστικὸς Γύφτος, ὁ Γεμιστός, ὁ Καραϊσκάκης, ἄλλοι ἀκόμα (θάλεγα ἡ Ρήγαινα τοῦ βασιλιᾶ Ἀνήλιαγου, ἡ Κυτριώτισσα Ἀροδαφνοῦσα, ἡ Ἀρετοῦσα τοῦ Ερωτοκρίτου, ἡ Ἐρωφίλη τοῦ Χορτάτη). Ἀλλὰ καὶ τ' ἀνθρώπινα, πού στέκονται ψηλότερα ἀπὸ τὰ σύνορα τῶν ἔθνων, τραγούνησε προφητικὰ ὁ μεγαλύτερος τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων ποιητῶν. Μὰ τὴν πιὸ εφθὴ χορδὴ τῆς λύρας του ἀφιέρωσε ὁ Παλαμᾶς στὸ τραγούδι τῆς νιότης. Ὁ ἴδιος, πτόν ἐπίλογο τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς»⁽⁴⁾,

ὁμολογεῖ ὅτι ἀπὸ τὶς Μοῦσες⁽¹⁾ ἐζήτησε τὴ δύναμη νὰ τραγουδῆ τὰ νιάτα:

—Τραγούδι τραγουδήστε μου χιλιοτραγουδημένο
Τραγούδι καὶ χιλιόκαλο,
Μὲ τὸ πανάρχαιο τὸ βιολὶ τὸ μεταχειρισμένο,
Μὲ τὸ γλυκὸ γλυκὸ βιολί.

Τῆς Νιότης τραγουδήστε μου τὸ ἀφρόντιστο
[τραγούδι,

Καὶ τὸ τραγούδι τῶν ὀλόχλωρων καρδιῶν.

Τὰ μάτια, ὦ Μοῖρες, κλείστε μου

Μὲ τὸ βιολί τῶν εἴκοσι χρονῶν...

Καὶ τὴ δύναμη νὰ τραγουδῆ τὰ νιάτα πλούσια ἐχάρισαν οἱ Μοῦσες στὸν ἐκλεκτὸ τους. Ἔτσι ὁ Παλαμᾶς ὑπῆρξεν ὁ ἀγαπητὸς ποιητῆς τῶν νέων, ὅταν κι' ἐγὼ ἤμουν παιδί, ἔτσι κι' ἡ σημερινὴ νεολαία μεγαλώνει μὲ τὰ τραγούδια τοῦ ποιητῆ τοῦ «Δωδεκάλογου» ἀλλὰ καὶ στὸ μέλλον ὁ ποιητῆς θὰ μείνῃ ὁ τραγουδιστῆς τῶν νιάτων⁽²⁾.

Ὁ πιὸ τρανὸς καμηὸς μου,⁽³⁾ τὸ λυπητερὸ τραγούδι τοῦ Ποιητῆ, τὸ ξέρετε, διαβαστὴ μου. Ὁ πιὸ τρανὸς καμηὸς μου, ἔλεγε ὁ Ποιητῆς, τὴν τελευταία μου στιγμὴ θὰ εἶναι, πὼς σκυφτὸς μέσ' στὰ βιβλία δὲ χάρηκα στὴ ζωὴ μου τὴ Φύση. Μὰ κάποιος ἄλλος στάθηκε, χωρὶς ἄλλο, ὁ πιὸ τρανὸς καμηὸς τοῦ Ποιητῆ, στὴν τελευταία του ὥρα· ὅτι δὲν τοῦ ἦταν γραφτὸ νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ τραγουδήσῃ καὶ τὴ Νέα Ἑλλάδα.

Ξανά τοῦ Ρήγα ἡ σάλπιγγα

καὶ πάει στὰ μισουράνια

«Μαυροβουνιοῦ καπλάνια

καὶ Ὀλύμπου σταυραῖτο!».

(Πολιτεία καὶ Μοναξιά! Ἐμπρός...).

ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΗΣ (BEES)

τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

(1) «Ἐκατὸ φανές», ἀρθ. 85.

(2) Κ. Παλαμᾶ, Ἑξάλευτη Ζωή, ἔγδ. β', σελ. 17'.

(3) Πρβλ. παραπάνω, σελ.

(4) Ἔχει τὴν ἐπιγραφή: «Σιγά. Μὴν τρέμης».

(1) «Τῶν τραγουδιῶν οἱ Μοῖρες», ὅπως λέει τὸ τραγούδι.

(2) Πρβλ. Μ. Κουντουρά, Ὁ Παλαμᾶς καὶ τὰ Ἑλληνικὰ νιάτα.

(3) Πρβλ. παραπάνω, σελ. 53.